

MAGYAR ÉS FINN ANAFORÁK

Dolgozatomban csak a névmási anafora elemzésére szorítkozom, ezek közül is csak azzal foglalkozom, amelyik a határozott főnévi csoport pronominalizációjával került a mondatba. Az anafora tágabb fogalom, hiszen minden olyan esetben anaforáról beszélünk, amikor egy szintagma értelmezése megköveteli egy másik szintagma ismeretét, amikor egy követő formával utalunk az előzményre. A névmással kapcsolatban mondottakat nem általánosíthatjuk minden anaforikus elemre.

Hogyan utal vissza a személyes névmás, a mutató névmás? Milyen a mondatbeli szerepe? Mire utalnak a hiányos mondat hiányai? Az anaforikus viszonyokat magyar és finn mondatok kontrasztív vizsgálatával mutatom be.

Milyen más anaforikus viszonyok kifejezésére képes az egyik, s a másik nyelv? Van-e hasonlóság az anaforikus funkcióban? Felbukkan-e valamilyen összefüggésben a közös eredet ténye?

A magyar és a finn ugyan rokon nyelv, de igen távoli ez a rokonság. A finnugor nyelvcsaládban a finn és a magyar nyelv egyrészt nagyon távol van egymástól, másrészt nagyon közel került egymáshoz. Távol van azért, mert időben 5000 év választja el, s közel van azért, mert különélete során mindkét nyelv gyakran került azonos hatások alá, amelyek azonos módon határozták meg fejlődését (vö. Korhonen 1981. 56).

A pronominalizált határozott főnévi csoport helyére a magyarban olykor távolra mutató névmás, személyes névmás vagy „törölt” névmás kerül. A névmások nem cserélhetők fel egymással, használatukat szabály irányítja. Pléh Csaba és Radics Katalin olyan mondatokban vizsgálták meg a mondaton belüli pronominalizációt, ahol a névmás az előző mondat vagy tagmondat több főnével, főnévi csoportjával lehet korreferens (Pléh–Radics 1976).

Pléh Csaba 80 egyetemi hallgatónál elemzte a magyar nyelv két anaforikus jelenségének — a „törölt” névmásnak és az *az* mutató névmásnak az értelmezését. É. Kiss Katalin az anaforikus névmás megjelenésének törvényszerűségeit a mondat topic-comment tagolásában betöltött funkciója alapján állapítja meg (Pléh 1981, É. Kiss 1978a. 280 és 1978b. 445–452).

A pronominalizált főnévi csoport helyére a finn mondatokban is személyes névmás, mutató névmás vagy „törölt” névmás kerül.

A magyar és a finn mondaton belüli anaforikus névmások közti választás lehetőségeit, a névmások utaló funkcióját vizsgálom a következőkben, s megállapítom az összehasonlításból adódó törvényszerűségeket.

A finnben a beszélt nyelv és az irodalmi nyelv névmáshasználatában a magyartól eltérő sajátos anaforikus jelentéstartalmat találunk, melynek elemzése során látni fogjuk, hogy ebben a rendszerben a névmások „deiktikus” vonásokat mutatnak.

Mind a magyar, mind a finn anaforikus névmások helyviszonyra utaló deiktikus névmásokból alakultak ki, s ebből a magyarban anaforikusabb, a finnben pedig „deiktikusan” anaforikus névmások lettek.

Példamondataimat Pléh–Radics, Pléh és É. Kiss idézett tanulmányai-ból kölcsönöztem. Ezeket fordítottam le finnre, a fordítást finn anyanyelvű-ekkel ellenőriztettem. A „rendszermondatokat” „szövegmondatként” vizsgálom magyar irodalmi művek finn fordításában és finn irodalmi művek magyar fordításában. Mivel a magyar anaforikus névmások szabálya az egyes esetekben más és más, e névmások előfordulását célszerű külön vizsgálni a nominativusban, az accusativusban és a határozós alakban.

A következőkben csak a nominativusban álló névmások összehasonlításával foglalkozom. Pontosabban az *ő*, *az* és a „törölt” névmással; a finnben a [+ személy] jegyű *hän* és a [- személy] jegyű *se* névmással, a *tämä* mutató névmással, és a szabálytalanul használt [+ személy] jegyű *se* névmással.

A magyar igeragozásban megtalálhatók az alanyi főnévi csoport lényeges megkülönböztető jegyei. Ugyanezeket a jegyeket tartalmazó névmási alany nem jelenik meg a mondatban. Viszont ezeknek a mondatoknak is van alanyuk, a törlés feltételei meghatározhatók. A hiányos mondat hiánya az előző mondat alanyára utal:

- (1) *A kisfiú meglátta a bácsit.*
Ø Odament hozzá.
- (2) *Márton megpillantotta Jánost,*
Ø átment az utcán, és Ø odaadta neki a liftkulcsot.

A magyar nyelvben az ismétlődő alanyt töröljük. A törlés nem függ a főnévi csoportok sorrendjétől. Ez érvényes a mellérendelésre és kettőnél több mondat esetén is (Pléh–Radics 1976. 263). Ezt a szabályt tesztvizsgálattal igazolta Pléh Csaba. A hiányos mondatok értelmezéséből megállapítja, hogy „ha az alany formálisan zéró, akkor a mondat alanya valójában azonos az előző mondatéval” (Pléh 1981. 218).

É. Kiss Katalin érvel amellett, hogy a hiányzó nominatívusi személyes névmás elsősorban a topicalizált mondatrészre utal. (Tanulmányának a nominatívusra vonatkozó részét ismertetem a továbbiakban.)

- (3) *Pistát Mari készítette fel. Meg is bukott.*
 (4) *A fiút sürgette a lány. Rögtön megértette, miről van szó.*
 (5) *A szemüveges férfit megszólította egy kisfiú. Odament hozzá.*

A megkérdezett informánsok a (3) és a (4) mondatban a hiányzó alanyt az első mondat tárgyával azonosították, az (5) mondatban két egyformán valószínű értelmezést éreztek.

Mivel a topic nem kötelező mondat szerkezeti elem, a topicalizált névmás olykor törölődhet. Elhagyható a topic, ha antecedense is topic szerepet töltött be az előző mondatban.

- (6) *A kocsit a város határában találták. Ø Össze volt törve.*

Ha az előző mondat a l a n y a és t o p i c j a is lehet antecedense a névmásnak akkor szemantikai és pragmatikai szempontokat kell figyelembe venni az utalás megállapításában. Az alany és a topic az elsődleges. Ez látszik azoknak a mondatoknak az értelmezéséből, amelyekben nem lehet szemantikai és pragmatikai fogódzók alapján megállapítani az utalóviszonyt.

- (7) $(_T \text{Pistát})$ $(_F \text{Mari})$ készítette fel. Ø Kudarcot is vallott.
 (8) $(_T A \text{ fiút})$ $(_F \text{már sürgette})$ a lány. Ø $(_F \text{Rögtön})$ tudta, miről van szó.

A finn nyelvre más szabályok érvényesek. Az egyes szám és a többes szám 3. személyű névmás nem hagyható el az egymás után következő mondatokban, a személyes névmás csak mellérendelés esetén maradhat el a második tagmondatban.

- (9) Magyar:
Nemecsek e pillanatban nagyon büszke volt arra, hogy ő is tagja a grundnak, a Pál utcai fiúk híres társaságának. Ø Majszolta egy ideig a kenyeret, s aztán Ø unalmában sétálni indult a farakások felé. A kis utcákban mászkált Ø, s egyszer Ø találkozott a tót nagy fekete kutyájával (Molnár 1981. 24).

(10) Finn:

*Sillä hetkellä Török tuns*i* itsensä erikoisen ylpeäksi siitä, että hänkin oli grundin jäsen ja kuului Pål-kadun kuuluisaan seuraan. Hän murenteli hetken ajan leipää suuhunsa ja Ø lähti sitten odotuksen pitkävetisyyttä lyhentääkseen kävelemään pinoja kohden. Hän asteli pitkin kapeita solakäytäviä ja Ø kohtasi odottamatta slovakin suuren, mustan koiran* (Molnár 1975. 24).

A magyar alárendelő mondatban törölhetjük a személyes névmást, ha a mellékmondat alanya referenciálisan azonos a főmondat valamelyik főnévi csoportjával. Hogy melyikkel, az a főmondat állítmányának szemantikai jegyétől függ (Radics 1974).

(11) *A felügyelő azt mondta, hogy Ø nem akar többet foglalkozni az ügyel.*

(12) *Kovács hiába könyörgött Murányinak, hogy Ø ne menjen el.*

A finn mellékmondatban is törölhetjük az alanyi személyes névmást, ha a főmondat alanyára utal, és ha nem hangsúlyos.

(13) *Miehet päättivät kulkea samaa tietä, jota (he) eilenkin menivät* (NyKS I. 582).

De ha nem az alanyra utal a névmás, ki kell tenni.

(14) *Isä antoi pojille rahaa, jotta he saisivat ostaa uudet sukset.*

A magyarban a 3. személyű névmás kitétele jelölt eset a törléshez képest, többletfeltételek megléte szükséges a megjelenéséhez. Ilyen többletfeltétel az enyhe nyomaték, a kontrasztnyomaték, és az emfatikus nyomaték (Radics 1974. 79).

A finn nyelvben a hangsúlynak csak akkor van szerepe, amikor a szintaktikai szabályok szerint törölhetnénk a névmást: azonos alany esetén a mellérendelő mondat 2. tagmondatában és az alárendelő mondatban.

A Nyelvőr-beli vitában világossá vált az ő személyes névmás és az az mutató névmás használata közti különbség. A személyes névmás vagy hiánya elsősorban az alanyra utal, a mutató névmás pedig a függő mondatrészekre. A magyar nyelvben az aktuális tagolásnak van igen nagy szerepe, s a téma vagy topic olykor a nyelvtani alanynál is fontosabb szervezőnek látszik. A Nyelvőr-beli vitában a szerzők azt irodalmi példákkal is igazolták (A vitáról

l. Elekfi 1980a. 176–187, Elekfi 1980b. 323–330 J. Soltész 1976. 257–262, Szepesy 1975. 414–424, Szepesy 1978. 129–148.)

Pléh Csaba tesztvizsgálata is ezt a szabályt igazolja. A mondatok értelmezéséből állapítja meg azt, hogy ha a későbbi mondat alanya szerepelt az előzőkben, de ott nem alany volt, akkor *az* mutató névmás lesz belőle (Pléh 1981. 215–217).

(15) *A fiú meglátta a lányt. Az felállt a padról.*

Az *az* használata független attól, hogy előre vagy élettelenre, személyre vagy tárgyra utal-e.

A kísérlet során bebizonyosodott az is, hogy a szórendnek is meghatározó szerepe van. Ha az előző mondat alanya az utolsó helyen áll, akkor a következő mondatban levő *az* inkább arra vonatkozik.

(16) *A tanárt üdvözölte a könyvtáros. Az felállt és megszólalt.*

Az *az* mutató névmás azt jelentheti, hogy a korábbi nem alany lett alany a mondatban, és azt is, hogy témaváltás történt: az előző mondat új információja — a réma — vált alannyá (Pléh 1981. 226).

Mely névmások töltik be a magyar *az* anaforikus névmásnak a funkcióját a finn nyelvben? Miben tér el a magyar és a finn visszautalás?

(17) Magyar:

A könyvtáros elvette a könyvet. Az megcsúszott és leesett.

(18) Finn:

Kirjastonhoitaja otti kirjan. Se luiskahti ja putosi.

(19) Magyar:

A könyvtáros elvette a könyvet. Ø Megcsúszott és leesett.

(20) Finn:

Kirjastonhoitaja otti kirjan. Hän luiskahti ja putosi.

A finn egyes szám/többes szám 3. személyű névmással [$\pm$ személy] tulajdonság különböztethető meg. A finnben az antecendens és a névmás közt jelentéstani kapcsolat van. Számban, személyben, jelentésben egyeztetni kell a névmást tartalmazó szavával.

A visszautalás, ha két személyt jelölő főnév van a mondatban:

(21) Magyar:

A tanár üdvözölte a könyvtárost. Az felállt.

(22) Finn:

Opettaja tervehti kirjastonhoitajaa. Tämä nousi ylös.

Két lehetséges antecedens esetén sem kötelező a magyarban a mutató névmás, ha szemantikai és pragmatikai tényezők egyértelművé teszik a korreferenciát (É.Kiss 1978b. 451).

(23) *Rezső szereti Boriskát, de ő mást szeret.*

A finnben viszont kötelező a mutató névmás:

(24) *Rezső rakastaa Boriskaa, mutta tämä rakastaa toista.*

(25) Magyar:

Ahogy Gáspár Dániel Kis Danit nézi, eszébe jut, hogy délután beszélt a feleségével. És ő is azt mondta, amit Fábrián András felesége (Balázs 1975. 12).

(26) Finn:

Katsellessaan Dani Kisiä Daniel Gáspár muisti, että hän oli keskustellut iltapäivällä Danin vaimon kanssa. Ja tämä oli sanonut samaa kuin András Fábriánin vaimo (Balázs 1979. 10).

Vizsgáljuk meg, hogyan alakul a visszautalás, ha az új információ mind a magyarban, mind a finnben alany, tehát a mondat végén helyezkedik el!

(27) Magyar:

A fodrást megelőzte a pék. Az megfordult és felnevetett.

(28) Finn:

Kampajaan sivuutti leipuri. Hän kääntyi ja nauroi.

A finn mondatban használható a *hän* helyett a *tämä* névmás:

(29) *Kampajaan sivuutti leipuri. Tämä kääntyi ja nauroi.*

Mivel az OVS-szórend nem jellemző a finn nyelvre, az efféle mondatfűzés is ritka. Ha a névmás a mondat utolsó szavára utal, s az nominativus, a finn inkább vonatkozó alárendelést használ.

Hasonlítsuk össze azokat a magyar mondatokat a finn megfelelővel, amelyekben az első mondatban nem cselekvő ige szerepel, s az egyik szereplő „átélő”, mely a magyarban egyes igék mellett részes esetben áll!

- (30) Magyar:
A költőnek van egy új barátnője. Ø Minden nap ír neki levelet.

„A második mondat alanyi főnévi csoportja zéró formában realizálódik, ha az első mondat mélyszerkezeti alanyával korreferens” (Pléh 1981. 266).

- (31) Finn:
Runoilijalla on uusi tyttöystävä. Hän kirjoittaa tälle joka päivä kirjeen.

Mellérendelés esetén:

- (32) Finn:
Runoilijalla on uusi tyttöystävä, hän kirjoittaa tälle joka päivä kirjeen.

A finnben az ilyen típusú mellérendelő mondatokban nem hagyható el a személyes névmás.

A magyar mondatokban, ha az első mondat „átélő”-t tartalmaz, akkor a második mondat az névmása a másik főnévi csoportra vonatkozik:

- (33) Magyar:
A költőnek van egy új barátnője. Az minden nap ír neki levelet.
- (34) Finn:
Runoilijalla on uusi tyttöystävä. Tämä kirjoittaa joka päivä hänelle kirjeen.

A finnben is a mutató névmás utal a felszíni szerkezeti alanyra, s a személyes névmás a mélyszerkezeti alanyra.

A birtoklást kifejező mondat legfontosabb viszonya: runoilijalla on, a runoilija, az aktívabb, a hän névmás arra vonatkozik. A finn genitivusi alany esetén a visszautalás:

- (35) Finn:
Lääkäriin on pakko saada uusi sairaanhoitaja. Hän kirjoittaa sanomalehteen ilmoituksen.
- (36) Finn:
Rantalaisten on lähdettävä jo aamuhämärissä, jos /he/ aikovat ehtiä ajoissa perille (NyKS I. 538).

A személyes névmás a genitivusi alanyra utal.

Visszautalás a magyarban s a finnben kettőnél több mondat és kettőnél több főnév esetén:

(37) Magyar:
Mogyoróval kedveskedett Rozáliának, de az azt felelte, hogy ő nem mókus. (Mikszáth, idézi Elekfi 1980a. 181).

(38) Finn:
Hän toi ystävällisesti pähkinöitä Rozalialle, mutta tämä lähetti sanaa, että hän ei ole orava.

A nominativusi anaforikus névmások közti választásban a magyarban nincs szerepe az $[\pm \text{személy}]$ tulajdonságának, a finnben van, mivel e szerint dől el, hogy a *hän* vagy *se* személyes névmás kerül a mondatba.

A magyar nyelvben a $[\pm \text{személy}]$ tulajdonságnál fontosabb szerepe van a nominativusban az aktuális tagolásnak. A témában levő szóra (alanyra, topicra) a személyes névmás vagy annak hiánya utal, a rémában lévőre a mutató névmás. De utalhat személyes névmás vagy hiánya a rémában lévő szóra, ha az utalást az ige szemantikai jegyei vagy pragmatikai tényezők egyértelművé teszik. A finn személyes névmás elsősorban az alanyra — ami legtöbbször téma — utal, a *tämä* mutató névmás pedig a rémában levő szóra, a mondat utolsó szavára. A magyar és a finn rémára utaló mutató névmások (*az*, *tämä*) közti legfőbb különbség, hogy az *az* azonosít, a *tämä* pedig megőrizve eredeti *d e i k t i k u s f u n k c i ó j á t* visszamutat az előző mondatrészre. Mindkét nyelvben a témaváltás jele a mutató névmás. A nyelvtani alanynál fontosabb szövegszervező elvnek látszik a finnben és a magyarban a mélyszerkezeti alany vagy téma (átélős mondatok, genitivusi alanyú mondatok). A személyes névmás törlésében szerepe van a magyarban és a finnben is a modatszerkezeteknek, a mondatfűzésnek, a hangsúlyviszonyoknak. A magyarban és a finnben is az alany atropomorf jellegére utal az, hogy ismételt visszautaláskor már a személyes névmás jelenik meg.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy a finn nyelv az említett anaforikus névmásokkal még milyen sajátos jelentéstartalom kifejezésére képes!

A beszélt köznyelvben s az irodalmi nyelvben az eddigtől eltérő más jelentésviszonyok kifejezésével is találkozunk, amit a magyarban névmással visszaadni nem lehet, esetleg mondatszerkesztésben lehetne tetten érni ezt a jelenséget.

A finn nyelvben a *hän/he* névmás anaforikusan emberre vonatkozik, a *se/ne* mindarra, ami nem ember. Az írott köznyelvnek ez az általános szabálya. A nyelvkönyvek és az iskolai tankönyvek is ugyanezt a szabályt fogalmazzák meg: az írott nyelvben a *se/ne* névmást csak állatokra és do-

logra vonatkoztatva használjuk, de sohasem emberre. A választékos beszélt nyelvben és az írott köznyelvben a *se*, *ne* emberre való alkalmazását — nyelvjárási jellege miatt — kerülni kell (Setälä et al. 1964. 68, Haila et al. 1967. 31, Hakulinen et al. 1979. 315).

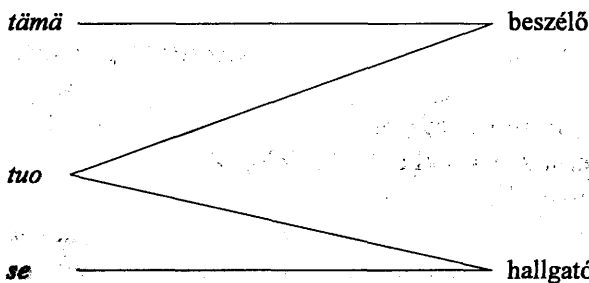
Ha megkérdezzük finn anyanyelvűeket a két névmás megoszlásáról, elmondják, hogy az iskolában megtanulták a 3. személyű névmás használatának a szabályát, igyekeznek is betartani, ha „szépen” akarnak beszélni, de gyakran megsértik a szabályt; emberre vonatkoztatva használják a *se/ne* névmást.

A beszélt nyelvben szabadon váltakozik a *hän* ~ *se* és a *he* ~ *ne*. Megoszlásukra vonatkozó szabály **nem** fogalmazható meg. Pauli Saukkonen tanulmányában a személyes névmások oppozíciójában a deiktikus névmásokhoz hasonló oppozíciót vél felfedezni (Saukkonen 1967. 286–291).

Terho Itkonen szerint (1979. 115–127) a *tämä*, *tuo*, *se* deiktikus névmások közti különbség lényege nem a távolság különböző mértéke, hanem a beszélő és a hallgató különböző nézőpontjának a hangsúlyozása. A *tämä* a beszélő nézőpontját emeli ki. Azt jelöli, ami a beszélő közelében van. A *tuo* a beszélő és a hallgató közös látókörében levőt jelöli, a *se* pedig a hallgató szemléletére, nézőpontjára, a hallgatóhoz viszonyított távolságban levőre vonatkozik.

Saukkonen szerint a *hän:se*; *he:ne* oppozíciójának a deiktikus névmások *tämä:se*; *nämä:ne*; *tuo:se*, *tuo:se*, *nuo:ne* oppozíciói felelnek meg. Csak míg a deiktikus névmások térbeli távolságot jelölnek, addig a személyre utaló *hän, se* névmások oppozíciójában a szövegbeli, szemléletbeli, érzelmi vagy gondolati távolság jut kifejezésre.

A finn deiktikus névmások:

A finn [+ személy] jelentésű személyes névmások oppozíciója:

hän : *se*

he : *ne*

A deiktikus és a [+ személy] anaforikus névmások oppozíciói:

<i>tämä</i>	:	<i>se</i>
<i>nämä</i>	:	<i>ne</i>
<i>tuo</i>	:	<i>se</i>
<i>nuo</i>	:	<i>ne</i>
∨		∨
<i>hän, he</i>	:	<i>se, ne</i>

A beszélőhöz gondolatban közel állóról lehet beszélni *hän* névmással, a jelen levőről szintén, a gondolatban távol levő személyt közel lehet hozni *hän* névmással, s lehet távolra helyezni, s mint kívül állóról beszélni róla, s akkor a *se* névmást kell használni. Az irodalmi nyelv a szemléletváltás kifejezésére használja a beleképzéses előadásmódban a *hän, se* névmás váltakozását.

Austerlitz szerint a *se* mutató névmás deiktikusan „a bizonytalan távolságban levőt” jelöli (Austerlitz 1974). A főnévre, főnévi csoportra utaló [- személy] jegyű anaforikus *se* jelentéstartalmában is benne van a bizonytalanság tényezője. Míg a *hän* általában az alanyra utal, a *se* utalhat bármely függő mondatrészre is. A [+ személy] jegyű anaforikus *se* névmás a gondolatban, szemléletben bizonytalan távolságban levőt jelölheti. Ezért tudja felhasználni a modern finn széppróza a *hän/se* névmás váltakozását az ember tudatában lejátszódó drámaiság kifejezésére.

A hősök többnyire egymásra oda sem figyelve beszélnek, mindenkit csak a saját világa érdekel, igazi kommunikáció nem jön létre. A környezetet a szereplők tudatán át látjuk. Az író már nem beszélő, hanem médium, aki „megidézi” az eseményeket. A „*hän*” és a „*se*” névmás jelentése ebben a világban „az itt levő ember” és „az ott levő ember”, aztán „ez az ember” *azzá* válik a *az ezzé*. Egy áradó világot látunk változó helyszínekkel és változó szereplőkkel.

A finnek nagyon jól megértik ezeket a regényeket, s a megértést az sem zavarja, hogy ezekben a szövegekben a *se* dologra utaló jelentésben is előfordul.

A *tämä:se* oppozíciójához hasonló a *hän:se* oppozíciója a következő esetekben (A függő beszédben a főmondat *se* névmására a *hän* névmás utal. A *hän* anaforikus, a *se* nem, a *hän* az imént említettre, a szövegben közel levőre utal):

(39) *Se sanoit, ettei hän voi tulla.*

(40) *Se on puhellut, että hän maalaat Hiljasta kuvan...*

(Sillanpää 1976. 22).

A *tuo:se* oppozíciójához hasonlít a *hän:se* oppozíciója akkor, amikor az író a beszélő és a hallgató közös látókörében levőről ír. A *hän* névmást használja arra, akit a közös látókörbe helyez, a *se* névmást arra, akit távolra a beszélő nézőpontjától:

(41) *Olikin sateinen alkukesä, kirjailija sanoi.*

Isäntä katsoi häntä hetken suu supussa.

— *Ai sinä olet ruvennutkin harrastamaan vaimoja.*

— *Ei ole ollut tapana. Enkä minä tätäkään pyytänyt, se oli tullut tänne pyytämättä. Tuli vain yhtenä kauniina lauantaipäivänä ostokasssi kädessä. Se oli käynyt kaupassa ostamassa ruokaa sunnuntaiksi. Siellä kaupassa se oli kuullut, kun kaksi naista oli jutelleet keskenään, että Karlssonin Erkki tekee jollekin naiselle sisäremonttia, ja sitten ne olivat nauraa hihittäneet. Siitä paikasta se lähti sen ostokassinsa kanssa pyyhältämään ja tulee tänne ja valittaa, millainen mies hänellä on. Tämän jälkeen se saakin olla sellainen kuin on. Nyt heillä ei ole muuta yhteistä kuin kansalaisuus, kieli ja uskonto. Ikänsä hän on ollut niin uskollinen, etteivät sitä ihmisetkään jaksa uskoa, ne levittelevät hänestä juttuja. Mutta kun hän päästää pellit auki, siinä ei ole kellään nokan koputtamista. Kai hänellä on yhtä hyvät oikeudet elää ja huorastaa kuin hänen miehelläänkin* (Meri 1970. 126).

A *hän:se* névmások oppozíciójának lényege a „távolság” mozzanata. A *hän* a beszélő az író szemléletében, érzelemben, gondolatban, szövegben közelebb levőre utal, míg a *se* a távolabbira. A dologra, állatra utaló egyes szám 3. személyű *se* névmás elvesztette a „távolság” jelölésének a képességét, grammatikalizálódott, nem a mutató névmási funkció áll előtérben. Az emberre utaló személyes névmási *se*-ben „kiugrik” a mutató névmás. Csak a névmás változása jelöli néha, hogy nem a beszélő szemléletét, hanem valamelyik szereplő szemléletét hangsúlyozza az író.

(42) Finn:

Jalmari mökkiläinen unohti siinä huokeasti lehmänsä kivun ja katseli ajatuksissaan vaimonsa menoa. Hyvin korea suviehtoo oli, juuri vähän ennen heinäajan alkua. Taitelijakin näkyi soutelevan, kaiketi taipansa mukaan tarkestelemassa pihvoja ja rantapiittoja. Sen valkea punapohjainen vene meni niin läheltä Hiljaa, että sen sopi sille jotain sanoa, koska Hilja näytti hiukan harventavan soutuaan. Se on puhellut, että hän maalaa Hiljasta kuvan sitten semmoisena

kuin se imettää pikkuistansa, mutta Hilja on tähän asti huitaissut kädellään ja sanonut että ei tule mitään.

Jalmari kävelee jo mökille päin...

(Sillanpää 1976. 22).

A beleképzeléses előadásmódban a szemléletváltás névmással való kifejezése a magyar nyelvben nem lehetséges. A személyre utaló *hän*, *se* közti különbséget a magyar nyelv nem tudja kifejezni. Ez látszik a finn idézetek magyar fordításából is.

(43) Magyar:

— *Hát esős is volt a nyár eleje — jegyezte meg az író.*

A házigazda egy pillanatilag összehúzott szájjal nézte.

— *Szóval férjes asszonyokkal is foglalkozol?*

— *Nem szokásom. Ezt se én hívtam, úgy jött ide magától. Egy szép szombati napon, bevásárlószatyorral a kezében. A boltban volt ennivalót vásárolni vasárnapra. Ott hallotta, amint két nő beszélget egymással, hogy az Erkki Karlsson belső tatarozást végez valamilyen nőszemélynek, aztán ezen vihogtak. Iderohant egyenesen a szatyorral együtt, és elpanaszolta, hogy milyen férje van neki. Ezután őtöle maradhat is olyan, amilyen. Nincs most már több köze hozzá, csak annyi, hogy finn állampolgár ő is, finnül beszélnek, egyforma vallásúak. Ő pedig egész életében olyan hűseeges volt hozzá, hogy az emberek el sem tudják képzelni, és mindenféle pletykát terjesztenek róla. Ahhoz meg, hogy most kibontja a főkötőjét, senkinek semmi köze. Neki is éppannyi joga van élni, mint a férjének*

(Meri 1968. 198).

(44) Magyar:

Jalmari, a zsellér megfélemedkezett a tehén bajáról és elgondolkozva nézett távolodó felesége után. Gyönyörű nyári este volt, hamarosan megkezdődik a kaszálás. A művész is ott volt a tavon a csónakjával, és szokása szerint az udvarokat és a partot figyelte. Pirosfenekű, fehér csónakjával olyan közel került Hilja csónakjához, hogy néhány szót is válthattak. Hilja kissé le is lassította az evezést. A művész többször is említette, hogy majd lefesti Hilját, amikor majd a csecsemőjét szoptatja, de Hilja mindig csak legyintett a kezével, s meg is mondta, hogy abból ugyan nem lesz semmi. Jalmari a ház felé igyekezett....

(Sillanpää 1981. 475).

Megvizsgálva a magyar és a finn anaforikus névmások mondatbeli szerepét, utaló funkcióját, megállapítható az, hogy bár a személyes és mutató

névmások már az uráli korban elváltak egymástól, de a mutató névmási funkció az anaforikus utalásban mégis kitűnik. A finn személyre utaló *se* jelentésben megvan ma is a „távolság” ténye, a *tämä* a szövegben legközelebb álló szóra mutat „deiktikusan”.

A magyar rémára utaló *az* teljes mértékben elvesztette eredeti távolságot jelölő funkcióját, de csak a nominativusban érvényesül ez leginkább, mert accusativusban és a további esetekben már előtérbe kerül a távolra utaló jellege.

ZEMPLÉNYI VERA

Irodalom- és forrásjegyzék

- AUSTERLITZ, R. (1976), Remarks on deixis. Kézirat. 121.
- BALÁZS J. (1975), Magyarok. Budapest.
- BALÁZS J. (1979), Unkarilaisia. Ford. Taisto Nieminen. Helsinki.
- É. KISS K. (1978a), A magyar mondat egy szintaktikai modellje. NyK 80: 261–286.
- É. KISS K. (1978b), A határozott főnévi csoport pronominalizációja. MNy. 74: 445–452.
- ELEKFI L. (1980a), Azokat – őket I. MNy. 76: 176–187.
- ELEKFI L. (1980b), Azokat – őket II. MNy. 76: 323–330.
- HAILA, V.A. – A. ISONIEMI (1967), Suomen oppikirja. Helsinki.
- HAKULINEN, A. – F. KARLSSON (1979), Nykysuomen lauseoppia. Jyväskylä.
- ITKONEN, T. (1979), Zur Semantik und Pragmatik der finnischen Demonstrativa. In: Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Ch. Gläser – J. Pusztay (Hrsg.), Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 12. Wiesbaden. 113–127.
- M. KORCHMÁROS V. (1975–76), A mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásai. NéprNyud. 19–20: 331–357.
- KORHONEN, M. (1981), Suomi ja unkarilaiskielinen: Yhteisyyksiä ja eroja. Folia Hungarica 1. Helsinki.
- MERI, V. (1968), Tükörbe rajzolt nő. Ford. Gombár Endre. Budapest.
- MERI, V. (1970), Peiliin piirretty nainen. Helsinki.
- MOLNÁR F. (1975), Koulupoikia. (A ford. feltüntetése nélkül) Helsinki.
- MOLNÁR F. (1981), A Pál utcai fiúk. Budapest.
- NYKS = Nykysuomen sanakirja I. Porvoo–Helsinki. 1951.
- PLÉH Cs. (1981), A visszautaló nyelvi eszközök értelmezése. Magyar Pszichológiai Szemle 38/22: 215–230.
- PLÉH Cs. – RADICS K. (1976), „Hiányos mondat”, pronominalizáció, és a szöveg. ÁNyT 11. 260–277.
- RADICS K. (1974), A névmások egy csoportjáról. In: Rácz E.–Szathmári I. (szerk.), Tanulmányok a magyar nyelv szófajtan és alaktana köréből. Budapest. 76–80.

- SAUKKONEN, P. (1967), *Personapronominien hän:se, he:ne distinktiivoppositio*. Viittäjä 71: 286–291.
- SETÄLÄ E.N. – K. NIEMINEN – A. OJAJÄRVI (1964), *Suomen kielen oppikirja*. Helsinki.
- SILLANPÄÄ, F.E. (1976), *Ihmiset suviyössä*. Helsinki.
- SILLANPÄÄ, F.E. (1981), *Emberek a nyári éjszakában*. Ford. Sebestyén Irén. Budapest.
- J. SOLTÉSZ K. – BÁN E. (1976), *Mikor őket, mikor azokat?* Nyr. 100: 257–262.
- SZEPESY GY. (1975), *Őket – azokat*. Nyr 99: 414–424.
- SZEPESY GY. (1978), *Kritériumok az őket és azokat használatához*. Nyr 102: 129–148.

Ungarische und finnische Anaphern

von VERA ZEMPLÉNYI

Die ungarischen und auch die finnischen anaphorischen Pronomina sind aus hinweisenden Fürwörtern entstanden. Wie die beiden Sprachen die ursprüngliche "deiktische" Bedeutung aufzeigen, und wie die Pronomina die anaphorische Funktion ausdrücken, wird im Aufsatz kontrastiv untersucht, und durch Beispielsätze gezeigt.

Nach der Pronominalisierung der bestimmten NP kann in den ungarischen und in den finnischen Sätzen ein Personal-pronomen, ein getilgtes Personal-pronomen $\emptyset$ oder ein Demonstrativpronomen stehen. Der Regel nach erscheinen Pronomen: *ő*, *az*, $\emptyset$ und im Finnischen *hän*, *se*, $\emptyset$, *tämä*.

Es wird festgestellt, dass die aktuelle Gliederung im Ungarischen in der Wahl eine wichtige Rolle spielt, im Finnischen [$\pm$ Person] Merkmal einen starken Einfluß hat. Im Ungarischen bezieht sich das Personalpronomen oder das fehlende Personalpronomen hauptsächlich auf das im Thema stehende Wort, aber das Demonstrativpronomen *az* darauf, was im Rhema steht. Im Finnischen weist das Personalpronomen *hän* auf das Subjekt hin, und das Demonstrativpronomen *tämä* zeigt "deiktisch" auf das letzte Wort des Satzes. Das "unregelmäßig" gebrauchte finnische *se* Pronomen mit [+ Person] Merkmal hat auch "deiktische" Züge. Damit wird eine Weite in den Gefühlen, eine Unterbewertung, ein anderer Sichtpunkt u.a. ausgedrückt.